

सुभाषित व्याकरण - १४

Subhashit Grammar - 15

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

शुक्रवार आश्विन शुक्ल तृतीया १९४३, प्लव संवत्सर

कस्य दोषः कुले नास्ति व्याधिना को न पीडितः।

व्यसनं केन न प्राप्तं कस्य सौख्यं निरन्तरम् ॥१॥ -चाणक्यनीतिदर्पण ३.१

पाठभेदः कस्य सौख्यं निरन्तरम्--> श्रियः कस्य निरन्तराः ?

**कस्य कुले दोषः न अस्ति? कः व्याधिना न पीडितः (अस्ति)? केन व्यसनम् न प्राप्तम् (अस्ति)?
कस्य निरन्तरम् सौख्यम् (श्रियः कस्य निरन्तराः) (अस्ति)?**

Which family is without any blemish? Who has not been sick with disease? Who has never faced any misfortune? Who has enjoyed perpetual happiness? (or wealth or prosperity)

कः, केन & कस्य- प्र. वि., तृ. वि. & ष. वि.- ए. व. of किम्- पु. लिं.- who, कुले- न. लिं. स. वि. ए. व. of कुलम्- family, race, दोषः- fault, blemish, defect & पीडितः- one who suffered, troubled- पीडित- क. भू. धा. वि of पीड्- पीडयति- ते १० ग. उ. प. to torment, harm, trouble- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. - to be, to exist, व्याधिना- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of व्याधि- sickness, disease, ailment, व्यसनम्- misfortune, calamity, bad time & प्राप्तम्- got, received- प्राप्त- क. भू. धा. वि of प्र+ आप्- to get, receive- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to obtain)- both in- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., निरन्तरम्- निर्- अव्यय- prefix implies without, away from, free from, अन्तरम्- interval, term period & सौख्यम्- happiness, well-being- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not (श्रियः & निरन्तराः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of श्री- wealth, prosperity & निरन्तर-perpetual, always)

**गते शोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्तयेत् ।
वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ॥२॥** -चाणक्य नीति

(मनुष्येण) गते (वृत्तांते, प्रसंगे) शोकः न कर्तव्यः (अस्ति) । (सः) भविष्यम् (प्रसंगम्) न एव चिन्तयेत् । विचक्षणाः वर्तमानेन कालेन (एव) वर्तयन्ति ।

One should not mourn about the past. Neither should he worry about the future. Wise men focus on happenings in the present time.

गते- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of गत- past, bygone- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, शोकः- grief, sorrow, lamentation & कर्तव्यः- a thing to be done, a duty- कर्तव्य- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भविष्यम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भविष्य- future, that which is going to happen in the future, impending, चिन्तयेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of चिन्त्- चिन्तयति- ते १० ग. उ. प. to think, consider, mind, विचक्षणाः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of विचक्षण-

knowledgeable, learned, wise, वर्तमानेन & कालेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of वर्तमान- present, ongoing- वर्त्. का. वा. धा. सा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, happen & काल- time, period, वर्तयन्ति- प्रयोजक वर्त्. तृ. पु. ब. व. of वृत्- see above, न एव- never, just not- अव्यय

महानप्येकजो वृक्षो बलवान् सुप्रतिष्ठितः।

प्रसह्य एव वातेन सस्कन्धो मर्दितुं क्षणात् ॥३अ॥

अथ ये सहिता वृक्षाः सङ्घशः सुप्रतिष्ठिताः।

ते हि शीघ्रतमान् वातान् सहन्तेऽन्योन्यसंश्रयात् ॥३ब॥ -महाभा. उद्योगपर्व ३६- ६२&६३

महान् वृक्षः बलवान् सुप्रतिष्ठितः, अपि एकजः एव, सस्कन्धः वातेन क्षणात् प्रसह्य मर्दितुम् (शक्यः भवति)। ये वृक्षाः सहिताः सङ्घशः सुप्रतिष्ठिताः (सन्ति), अथ अन्योन्यसंश्रयात्, ते हि शीघ्रतमान् वातान् सहन्ते॥

A mighty and strong tree, well anchored but standing alone, is uprooted by a storm in a moment. However, trees, which are also well anchored but are in cluster together, endure even the strongest of the storms.

महान् (महत्)- great, big, huge, वृक्षः- tree, बलवान् (बलवत्)- strong, mighty- बल- strength, might- वर्त्- suffix implies quality, possession, सुप्रतिष्ठितः- well anchored, well established- सु- अव्यय- a prefix implies: good, well, प्रतिष्ठित- established, standing- क्. भू. धा. वि. of प्रे+ स्था- to stand firmly, establish- (स्था- तिष्ठति १ ग..प. प. to stand, stay), एकजः- born alone- एक- one, single, एकः जातः -कर्मधारय स. & सस्कन्धः- one with all branches- स्कन्धः- shoulder, branch- स्कन्धैः सह- तृतीया तत्पुरुष स.- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वातेन- in- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of वात- storm, wind - (क. भू. धा. वि. of वा- वाति २ ग. प. to to blow, strike), प्रसह्य- अव्यय- violently, forcibly, exceedingly, क्षणात् & अन्योन्यसंश्रयात्- पं. वि. ए. व. of क्षण- a moment, short time & अन्योन्यसंश्रय- each other's company, co-existence- संश्रय- seeking protection or shelter, refuge, habitation, अन्य- adjctv- other, another- अन्योन्य- अव्यय- one another, each other, mutual (treated as a pronoun often in compound- e.g. अन्योन्यकलहः, अन्योन्यसंश्रयः), मर्दितुम्- पू. का. वा. धा. सा. अव्यय of मृद्- मृद्नाति १ ग. प. प. to trample upon, crush to pieces, destroy, ये, ते, वृक्षाः सहिताः & सुप्रतिष्ठिताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, तद्- that, he, वृक्ष- tree, सहित- adjctv- together, in company of, associated with & सुप्रतिष्ठित- well established सङ्घशः (सङ्घशस्)- अव्यय- in group, collectively, शीघ्रतमान् & वातान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of शीघ्रतम- speediest, fastest- शीघ्र- adjctv- speedy, rapid, तम्- suffix implies superlative degree & वात- storm- सहन्ते- वर्त्. तृ. पु. ब. व. of सह- सहते- १ ग. आ. प. to bear,

tolerate, resist, endure, हि- , अथ- then, but, अपि-also, even, एव- just, only, alone- all
अव्यय

**उत्तमे च क्षणं कोपो मध्यमे घटिकाद्वयम् ।
अधमे स्यादहोरात्रं पापिष्ठे मरणान्तकः ॥४ ॥**

कोपः उत्तमे च क्षणम् (वर्तते)। मध्यमे (कोपः) घटिकाद्वयम् (वर्तते)। अधमे (कोपः) अहोरात्रम् स्यात्। पापिष्ठे (कोपः) मरणान्तकः (भवति)।

For noble (excellent) person anger lasts just for a moment. For an average person anger lasts for an hour or so (two Ghatikas). For a mean person anger lasts for all day. However, a wicked person's anger ends only after his death.

उत्तमे, मध्यमे अधमे & पापिष्ठे- all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of उत्तम- the best, exemplary, मध्यम- moderate, middle category, अधम- the lowest, meanest & पापिष्ठ- most sinful, very wicked - पापम्- न. लिं.- a sin, evil deed- पापे तिष्ठति इति- पापिष्ठ- उपपद तत्पुरुष स., कोपः- anger, wrath & मरणान्तकः:- one which ends only after death- मरण- death, end of life, अन्तकः:- destroying, one causing death- अन्त- adjctv- last, end- अन्तम् करोति इति- अन्तकः:- उपपद तत्पुरुष स. & मरणः एव अन्तकः- मरणान्तकः- विशेषणोत्तरपदकर्मधारय- both in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षणम्- a moment, instant, घटिकाद्वयम्- a period of two Ghatika-घटिका- स्त्री. लिं- a period of 24 minutes- द्वि- two- घटिके द्वे- घटिकाद्वयम्- विशेषणोत्तरपदकर्मधारय & अहोरात्रम्- a period of whole day, a day and night- अहन्- न. लिं- & रात्रिः- स्त्री. लिं- अहंच रात्रिश्च एतयोः समाहारः- अहोरात्रम् समाहारद्वन्द्वसमासः- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., स्यात्- विधर्थ तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, remain, च- and

**घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद्वहिं घृतं चैव नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥५ ॥**

नारी घृतकुम्भसमा (भवति), पुमान् तप्ताङ्गारसमः (भवति), तस्मात् बुधः वहिम् घृतम् च एव न एकत्र स्थापयेत् ॥

A woman is like pot full of ghee and a man is like a hot burning coal. Therefore, a wise person should not keep the fire and ghee together (unattended).

नारी- a woman, female & घृतकुम्भसमा- like a pot full of Ghee- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. घृत- Ghee, clarified butter, कुम्भ- pot, घृतस्य कुम्भः -घृतकुम्भः & घृतकुम्भस्य समा-

घृतकुम्भसमा - both ष. तत्पुरुष स. तप्ताङ्गारसमः:- like a burning coal- तप्त- red-hot, burning-क. भू. धा. वि. of तप्- तपति १ ग. प. प. to blaze, to be hot, अङ्गारम्- coal, सम- adjctv- same, identical, equal- तप्तम् अङ्गारम्- तप्ताङ्गारम्- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स. & तप्ताङ्गारस्य समः- तप्ताङ्गारसमः- ष. तत्पुरुष स.- पुमान् (पुंस)- man, male,. & बुधः- wise man, learned person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तस्मात्- therefore- पं. वि. ए. व. of तद्- that, it, वह्निम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वह्निः- fire, घृतम्- ghee- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., स्थापयेत्- should keep- प्रयोजक विध्यर्थं त्. पु. ए. व. of स्था- तिष्ठति- १ ग. प. प. to stand, stay, च- and, एव- just, only, alone, न- no not, एकत्र- in one place, together- all अव्ययः

**तावद् भयस्य भेतव्यं यावद् भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद् यथोचितम् ॥६॥** -हितोपदेश मित्रलाभः ५७

(नरः) तावत् भयस्य भेतव्यम्, यावद् भयम् अनागतम् (अस्ति) । नरः भयम् आगतम् तु वीक्ष्य, यथोचितम् (कार्यम्) कुर्यात् ॥

A man should be afraid of (potential) danger (and take all precautions to avoid it) until it is not encountered. On realizing that it has arrived (faced with the danger), he should act in the most suitable way (to ward it off.)

भयस्य- ष. वि. ए. व. of भयम्- fear, dread, hazard, danger, भयम्, अनागतम्- not arrived आगतम्- arrived, present- आगत- क. भू. धा. वि. of आ+ गम्- to arrive, come- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go)- अन् आगतम्- अनागतम्- नज् तत्पुरुष स. & भेतव्यम्- to be afraid of- भेतव्य- क. वि. धा. सा. वि. of भौ- बिभेति ३ ग. प. प. to be afraid of, to fear-all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., of भयम्, आगतम् & यथोचितम्- one which is proper, suitable- यथा- अव्यय- like which, in which manner, उचितम्- proper, suitable- उचित- क. भू. धा. वि. of उच्- उच्यति ४ ग. प. प. to collect, to be proper- उचितम् अनुसृत्य- यथोचितम्- अव्ययीभाव स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., नरः- man, person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वीक्ष्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि +ईक्ष्- to behold, observe- (ईक्ष्- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see, perceive, कुर्यात्- विधर्थं त्. पु. ए. व. प. प. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, act, तावद्- till that time, until, यावद्- till which time, so long as, तु- but, on the other hand- all अव्ययः

**धनिकः पण्डितो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥७॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ.१ श्लो. ९

पाखे: पण्डितो- श्रोतियो

धनिकः, पण्डितः (श्रोतियः), राजा, नदी (तथा) पञ्चमः तु वैद्यः (एते) पञ्च यत्र न विद्यन्ते, तत्र (मनुष्यः) दिवसम् न वसेत्॥

In a town, where a wealthy person, a scholar (or learned person), a King, a river and the fifth one is the Physician, these five, do not exist, one should not stay there even for a single day.

धनिकः- a wealthy person, पण्डितः- a scholar, learned, expert, (श्रोतियः -one who is proficient in Vedas), राजा -(राजन्)- King, Ruler, पञ्चमः- adjctv- a fifth one, वैद्यः- a physician, doctor- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., नदी- a river- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पञ्च- पु/स्त्री/न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पञ्चन्- five, विद्यन्ते- वर्त. तु. पु. ब. व. of विद्- विद्यते ४ ग. आ. प. to exist, to be, दिवसम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दिवस- a day, वसेत्- shall stay- विद्यर्थं तु. पु. ए. व. of वस- वसति १ ग. प. प. to dwell, live, stay, यत्र- where, in which place, तत्र- there, in that place, न- no, not, तु- but, on the other hand, and- all अव्ययः

धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते।

असंवृतं तद्वति ततोऽन्यदवदीर्यते ॥८॥ - महाभा. उद्योगपर्व ५. ३५. ७०

अधर्मलब्धेन धनेन यद् छिद्रम् पिधीयते, तद् असंवृतम् भवति ततः अन्यत् (छिद्रम्) अवदीर्यते॥

When one tries to cover up his fault by money earned by evil means, it is eventually uncovered and thereupon his other fault is revealed.

अधर्मलब्धेन & धनेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of अधर्मलब्धम्- acquired by evil means- धर्म- prescribed codes of conduct, right means- न धर्मः- अधर्मः - नज् तत्पुरुष स., लब्धम्- acquired, got- लब्ध- क. भू. धा. वि. of लभ्- लभते १ आ. प. to obtain, get- अधर्मेण लब्धम्- अधर्मलब्धम्- तृ. तत्पुरुष स. & धनम्- wealth, money, यद्- which, तद्-that, it, छिद्रम्- hole, flaw, blemish, imperfection, defect, असंवृतम्- uncovered, revealed- संवृतम्- covered, concealed- संवृत- क. भू. धा. वि. of सं+ वृ- to hide, cover - (वृ- वरति- ते, वृणोति- वृणुते & वृणाति- वृणीते- १, ५ & ९ ग. उ. प. to choose, select) & अन्यत्- other, another- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि धीयते & अवदीर्यते-both कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of अपि+धा- to hide, shut - (धा- दधाति- धत्ते ३ ग. उ. प. to hold & अव+ द्व (दीर्घ)- to get split, break open, burst- (द्व (दीर्घ)- दीर्यति & दृणाति- ४ & ९ ग. प. प. to split, break open, भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प। प. to be, become, happen, ततः- (ततस्)- thus, after that, thereupon- अव्ययः

नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयात्र चान्यायेन पृच्छतः ।

जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥९॥ -सन्यासोपनिषद् द्वितीयोऽध्ययः

मेधावी अपृष्टः कस्यचित् न ब्रूयात् (तथा) अन्यायेन पृच्छतः च न (ब्रूयात्)। (सः) जानन् अपि हि लोके जडवत् आचरेत्।

An intelligent person should not talk to anyone unless asked. He should also not reply to improper questions. (In such situations) he should indeed behave like a dull person, even though he is knowledgeable (in those subjects).

मेधावी, अपृष्टः, पृच्छतः & जानन् - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मेधाविन्- learned or intelligent person, अपृष्ट- one who is not been asked or questioned- न पृष्टः- अपृष्ट- नज् तत्पुरुष स. - पृष्ट- क. भू. धा. वि. of प्रच्छ- पृच्छति द् ग. प. प. to ask, question, पृच्छत्- one who is being asked or questioned- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रच्छ- to ask, question & जानन्- one who is knowing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, कस्यचित्- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of कः +चित् (कश्चित्)- someone, anyone, ब्रूयात् & आचरेत्- both विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of ब्रू- ब्रूवति- ब्रूते- २ ग. उ. प. to speak, talk & आ+ चर- to behave, observe- (चर- चरति- to move, to walk, go about), अन्यायेन- तृ. वि. ए. व. of अन्याय- adjctv- unjust, improper, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, जडवत्- like a जड- dull, stupid, frigid, वर्त- suffix implies quality, च- and, न- no, not, अपि- even, also, हि- surely, indeed- all अव्ययः

कवीश्वराणां वचसां निनादैः

नदन्ति विद्यानिधयो न चान्ये।

चन्द्रोपला एव करैहिमांशोः

मध्ये शिलानां सरसा भवन्ति ॥१०॥ - courtesy WA-संघः शारदाप्रकाशः

हिमांशोः करैः शिलानाम् मध्ये चन्द्रोपलाः एव सरसाः भवन्ति । (तथा) कवीश्वराणाम् वचसाम् निनादैः विद्यानिधयः नदन्ति, न च अन्ये (वचसाम् निनादैः नदन्ति)॥

Among the pile of stone, only the moon-rock oozes under the moonlight. Similarly, learned people respond only to (enjoy) the talks of the greatest scholars (poets) and not those of others.

हिमांशोः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of हिमांशु- the moon- हिमम्- ice, snow, अंशुः- ray, beam of light- हिमवत् अंशवः यस्य सः-हिमांशुः- बहुव्रीही स., करैः & निनादैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of करः- ray, beam of light & निनादः- sound, buzzing, humming, शिलानाम्- स्त्री. लिं. तृ. वि. ब. व. of शिला- stone, rock, मध्ये & अन्ये- स. वि. ए. व. of मध्य- adjctv- middle, among, center & अन्य- adjctv- other, another, चन्द्रोपलाः विद्यानिधयः & सरसाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of चन्द्रोपलः (चन्द्रकान्तः)- moon-stone (supposed to ooze under moonlight)- चन्द्रः- the moon,

उपलः- stone, rock- चन्द्रस्य उपलः- चन्द्रोपलः; विद्यानिधिः - treasure of knowledge, learned person- विद्या- knowledge, education, निधिः- treasure- विद्यायाः निधिः- विद्यानिधिः- both - ष. तत्पुरुष स. & सरस- adjctv- juicy, succulent- रसः- juice, sap- रसेण सह- सरसः- तृ. तत्पुरुष स, भवन्ति & नदन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, become, exist & नद्- नदति १ ग. प. प. to respond, sound, speak, कवीश्वराणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of कवीश्वरः- best of the poets or learned- कवि- a poet, wise man, thinker, ईश्वरः- lord, master- कवीनाम् ईश्वरः- कवीश्वरः- ष. तत्पुरुष स. वचसाम्- न. लिं. ष. वि. ब. व. of वचस्- speech, talk, न-no, not, च- and, एव- just, alone, only, mere, -all अव्यय

**पातितोऽपि कराघातैरुत्पत्त्येव कन्दुकः।
प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥११॥** - भर्तृहरि नीतिशतक

कन्दुकः कराघातैः पातितः अपि उत्पत्ति एव। प्रायेण साधुवृत्तानाम् विपत्तयः अस्थायिन्यः (भवन्ति) ॥

A ball, made to fall by pushes of hand, just bounces up again. (Similarly) calamities faced by righteous persons, are mostly temporary.

कन्दुकः & पातितः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of कन्दुक- a ball & पातित- thrown, dropped, made to fall - क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of पत्- पातयति-ते- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, come down), कराघातैः - तृ. वि. ब. व. of कराघात- push of a hand- कर- hand, आघात- striking, blow, stroke- करस्य आघातः- ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- even, also, and, उत्पत्ति- jumps up, rebounds- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उद्द+ पत्- (पत्- पतति १ ग), एव- अव्यय- just, just so, only, प्रायेण- अव्यय- mostly, as a general rule, साधुवृत्तानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of साधुवृत्त- righteous or virtuous person- साधु- perfect, proper, virtuous, वृत्तम् (न. लिं)- conduct, behaviour- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to abide, to be in particular condition- साधु वृत्तम् यस्य सः - साधुवृत्तः- बहुव्रीही स., विपत्तयः & अस्थायिन्यः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of विपत्ति- calamity, misfortune, disaster & अस्थायिनी (अस्थायिन्-पु. लिं.)- short-lived, temporary- स्थायिन्- adjctv- standing, staying, continuing, enduring- न स्थायिन्- अस्थायिन्- नज्जत्पुरुष स. (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand)

**प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः।
अनुत्सेको लक्ष्यां निरभिभवसाराः परकथा
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधारावृतमिदम् ॥१२॥**
- भर्तृहरि नीतिशतक ६४

प्रदानम् प्रच्छन्नम्, गृहम् उपगते संभ्रमविधिः, प्रियम् कृत्वा मौनम्, सदसि कथनम् च अपि उपकृतेः, अनुत्सेकः लक्ष्याम्, निरभिभवसाराः परकथाः, इदम् विषममसिधाराव्रतम् सताम् केन उद्दिष्टम्?

Who has stipulated these conditions for the noble people (sages)? They are, hide favours done to others, get eager to serve the guests, keep silent after having done pleasant things (for others) but mention in public favours received by you, be humble after getting wealthy and do not insult anyone about the fictitious stories. These conditions are like walking over edge of sword. (The answer to this question is that the noble people have imposed these conditions on themselves).

प्रदानम्, प्रच्छन्नम्, मौनम्, कथनम् इदम् & उद्दिष्टम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of प्रदान- giving, offering, प्रच्छन्न- well hidden- क. भू. धा. वि. of प्रे+ छद्- (छद्- छदति १ ग. प. प. to cover, veil), मौन- silence, कथन- narration, telling, इदम्- this & उद्दिष्ट- prescribed, dictated- क. भू. धा. वि. of उद् + दिश्- (दिश्- दिशति-ते ६ ग. उ. प. to point out, show, गृहम्, प्रियम् विषमम्, असिधाराव्रतम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गृह- house, home, प्रिय- pleasant, helpful, विषम- strenuous, very odd, असिधाराव्रत- sword edge penance when a young couple sleeps with an open sword edge between them for control of passions), असिः (पु. लिं.)- sword, धारा-(स्त्री. लिं.)- edge, व्रत- (पु/न. लिं.)- penance, vow- असे: धारा- असिधारा & असिधारायाः व्रतम्- असिधाराव्रतम्- both ष. तत्पुरुष स., उपगते, सदसि & लक्ष्याम्- स. वि. ए. व. of उपगत- one who has come- क. भू. धा. वि. of उप+ गम्- to arrive- (गम्- गच्छति- १ ग. प. प. to go), सदस्- न. लिं.- assembly, or group of people & लक्ष्मी- wealth, riches, संभ्रमविधिः & अनुत्सेकः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of -संभ्रमविधि- respectful welcome- संभ्रम-पु. लिं- respect, reverence, hurry, विधिः - act, practice, a sacred command- संभ्रमस्य विधिः - ष. तत्पुरुष स. & अनुत्सेक- disinterested, not having pride- अन् उत्सेक- नज्जत्पुरुष स. -उत्सेक- pride, haughtiness- (सेक्- सेकते १ ग. आ. प. to go, move), कृत्वा- having done- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, च- and, अपि- अव्यय- even, also, and, उपकृतेः - स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of उपकृति- favour, obligation, निरभिभवसाराः - प्र. वि. ब. व. of निरभिभवसार- पु. लिं- perception of not indulging in humiliation of anyone- निर-अव्यय- prefix indicates absence, devoid of, अभिभव- insult, humiliation being attacked, सार- essence, perception- निरभिभवस्य सारः & परकथाः- प्र. वि. ब. व. of परकथा- (स्त्री. लिं)- feigned story about other- पर- other, कथा- feigned story, tale- परेषाम् कथा- both ष. तत्पुरुष स., सताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत्- noble, good, केन- by whom- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्-who

**कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्घ्टम् ।
अधोमुखस्यापि कृतस्य वहेनर्धः शिखा यान्ति कदाचिदेव ॥१३॥** -नीतिशतक राजा भर्तृहरी

पा.भे.: कदर्थितस्य--प्रकोपितस्य

धैर्यवृत्तेः कदर्थितस्य (प्रकोपितस्य) अपि हि धैर्यगुणः प्रमार्षुम् न शक्यते। वह्नेः अधोमुखस्य अपि कृतस्य शिखाः न कदाचिद् एव अधः यान्ति ॥

A naturally bold person cannot be destroyed by just tormenting (provoking) him because of his fortitude. The flames of a torch never turn downwards, even after making it point downwards.

धैर्यवृत्तेः, वह्नेः, कदर्थितस्य, प्रकोपितस्य, अधोमुखस्य & कृतस्य- ष. वि. ए. व. of धैर्यवृत्ति- a person with firmness, fortitude, composure, boldness- धैर्य- firmness, fortitude, composure, boldness, वृत्ति- स्त्री. लिं.-conduct, attitude- धैर्यवृत्तिः यस्य सः - बहुव्रीही स., वह्नि- पु. लिं.- fire, कदर्थित- (कद् +अर्थित)- tormented, slighted, despised- कद्- अव्यय- a particle, which is as substitute for कु- meaning: bad, poor, defective- अर्थित- asked, requested- क. भू. धा. वि. of अर्थ- अर्थयते १० ग. आ. प. to ask, प्रकोपित- provoked, made angry- क. भू. धा. वि. of प्र+ कुप्- प्रयोजक- कोपयति-ते- (कुप्- कुप्यति ४ ग. प. प. to get angry), अधोमुख- one whose head is downward- अधः-अधस्- अव्यय-down, below, मुख- face, head- अधः मुखम् यस्य सः - बहुव्रीही स. & कृत- made, done- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, अपि-also, even, and & हि- surely, indeed- both अव्यय, धैर्यगुणः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of धैर्यगुणः- quality of firmness, fortitude, composure, boldness- धैर्यः गुणः - कर्मधारय स., प्रमार्षुम्- to remove, wipe off- तुमन्त- हेत्वर्थक धा. सा. अव्यय of प्र+ मृज्- (मृज् - मार्षि २ प. प. & मार्जयति-ते १० ग. उ. प. to clean, wipe off), न- no, not, शक्यते- ४ ग. उ. प. to able, have power, शिखाः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of शिखा- crest, top, कदा- अव्यय- when, कदा+ चिद्- sometimes, कदाचिद् एव- just sometimes, न कदाचिद् एव- never, seldom, rarely, यान्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of या- यति- to go

**मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मानाम् ।
मनस्यन्यत् वचस्यन्यत् कर्मण्यन्यत् दुरात्मनाम् ॥१४.१॥**

**यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥१४.२॥**

महात्मनाम् मनसि-एकम्, वचसि-एकम्, (तथा) कर्मणि-एकम् (भवति)। दुरात्मनाम् (तु) मनसि-अन्यत्, वचसि-अन्यत् (तथा) कर्मणि-अन्यत् (भवति) ॥ (१)

साधूनाम् यथा चित्तम् तथा वाचः, यथा वाचः तथा क्रियाः (भवन्ति)। (साधूनाम्) चित्ते वाचि क्रियायाम् च एकरूपता (भवति) ॥ (२)

Great people are consistent in their thinking, speaking and action. The wicked people think one way, speak another way and act in some other way. (1)

Noble persons speak what they think and act what they speak. There is uniformity in their thoughts, speech and action. (2)

महात्मनाम्, दुरात्मनाम् & साधूनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महात्मन्- noble or great person-
महान् आत्मा यस्य सः & दुरात्मन्- wicked or bad person- दुष्टः आत्मा यस्य सः - both बहुव्रीही
स. & साधु- noble or good person, a sage, मनसि, वचसि, कर्मणि & चित्ते- all न. लिं. स. वि. ए.
व. of मनस्- mind, heart, thinking, वचस्- speech, talk, कर्मन्- work, action & चित्तम्-,
एकम्- one, single, अन्यत्- adjctv- other another, यथा- as, so that, for instance & तथा- like
that, thus, as well as, चित्तम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of चित्त, वाचः & क्रियाः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब.
व. of वाच्- word, talk, speech & क्रिया- action, doing & वाचि & क्रियायाम्- स्त्री. लिं. स. वि.
ए. व. of वाच् & क्रिया, एकरूपता- uniformity, consistency- एकः/एका/एकम्- (पु/स्त्री/न.)-
single, one, रूपता-स्त्री. लिं.- format, structure- एका रूपता- एकरूपता- द्विगु स.

**महाजनस्य संसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः।
पद्मपत्रस्थितं तोयं धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥१५॥**

महाजनस्य संसर्गः कस्य न उन्नतिकारकः (भवति)? पद्मपत्रस्थितम् तोयम् मुक्ताफल-श्रियम् धत्ते ॥

In the company of great people, who will not rise in his (own) status? A drop of a water on a lotus petal gets the splendour of a pearl.

महाजनस्य- of great people & कस्य- whose- both पु. लिं. ष. वि. ए. व. of महाजन- great
people- महत्- adjctv- great, big, mighty- जन- people, person- महान् जनः- महाजनः-
कर्मधारय स. & किम्- who, संसर्गः & उन्नतिकारकः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of संसर्ग- contact,
company, association & उन्नतिकारक- instrumental in elevation, rise- उन्नति- elevation,
rise, कारक- adjctv- usually at end of compound implies: doing acting, creating- (कृ-
करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make)- उन्नतिम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., न- not, no,
पद्मपत्रस्थितम् & तोयम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पद्मपत्रस्थित- placed on lotus leaf or petal-
पद्म- lotus, पत्र- leaf or petal, स्थित- staying, placed, standing- क. भू. धा. वि. of स्था-तिष्ठति
१ ग. प. प. to stand, stay- पद्मस्य पत्रम्-पद्मपत्रम्-ष. तत्पुरुष स. & पद्मपत्रे स्थितम् -
पद्मपत्रस्थितम्-स. तत्पुरुष स. & तोय- water, मुक्ताफलश्रियम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of
मुक्ताफलश्री- beauty or luster of a pearl- मुक्ता- स्त्री. लिं. - or मुक्ताफल- न. लिं. -pearl, श्री-
स्त्री. लिं. -beauty or luster- मुक्ताफलस्य श्रीः- मुक्ताफलश्री- ष. तत्पुरुष स., धत्ते- bears,
beholds- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of धा- दधाति-धत्ते ३. ग. उ. प. to hold, wear, put on

**युगान्ते चलते मेरुः कल्पान्ते सप्तसागराः ।
साधवः प्रतिपन्नार्थात्र चलन्ति कदाचन ॥१६॥**

मेरुः युगान्ते चलते । सप्तसागराः कल्पान्ते (चलन्ते) । (तथापि) साधवः प्रतिपन्नार्थात् न कदाचन चलन्ति ।

Mount Meru moves from its position at the end four Yugas- One Mahayuga-4,320,000 yrs. Seven seas cross their boundaries and engulf entire universe at end of 1000 Mahayugas). However, noble persons will never deviate from their undertaken project (accepted task)

मेरुः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मेरु- mighty mountain by that name, युगान्ते & कल्पान्ते- पु. लि. स. वि. ए. व. of युगान्त- at the end of age of the world- महायुग- (सत्य, त्रेता, द्वापर & कलि)- age of world, अन्तः- end - युगानाम् अन्तः- ष. तत्पुरुष स & कल्पान्त- at the end of entire universe, कल्प- age of the universe (1000 Mahayugas), कल्पस्य अन्तः- ष. तत्पुरुष स., चलते-आ. प. वर्त. तृ. पु. ए. व. of चल्- चलति १ ग. प. प. (rarely आ. प.) to move, walk, सप्तसागराः & साधवः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सप्तसागराः seven oceans- सप्त- seven, सागर- ocean- सप्तानां सागराणां समाहारः- सप्तसागराः- द्विगु स. & साधु- noble person, sage, प्रतिपन्नार्थात्- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of -प्रतिपन्नार्थ- undertaken or promised task- प्रतिपन्न- undertaken, promised- क. भू. धा. वि. of - प्रति+ पद् -(पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to move, go), अर्थ- object, purpose, प्रतिपन्नम् अर्थम्- विशेषण पू. प. कर्मधारय, कदा- अव्यय- when, at what time, कदा+ चन- sometimes, न कदाचन- never चलन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of चल्- चलति

**रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगाः
निरालम्बो मार्गश्वरणरहितः सारथिरपि ।
रविर्गच्छत्यन्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः
क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥१७ ॥**

(रवेः) रथस्य एकम् चक्रम् (भवति) । सप्त तुरगाः भुजगयमिताः (सन्ति) । मार्गः निरालम्बः (अस्ति), सारथिः अपि चरणरहितः (विद्यते) । (तथापि) रविः अपारस्य नभसः अन्तम् प्रतिदिनम् गच्छति । महताम् क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति, न उपकरणे (भवति) ।

The Sun's chariot has a single wheel. His seven (odd) horses have snakes for their reins. The road has no bridges and even the charioteer is without feet! Still, he crosses this boundless sky every day. The great people achieve their goal with their inherent power (strength) and not by the equipment (they are given).

रथस्य, अपारस्य & नभसः -ष. वि. ए. व. of रथ-पु. लिं.- chariot, carriage, अपार- adjctv-difficult to cross, boundless - पार- end or extremity of anything- न पार- नज्ञतपुरुष स. & नभस्- न. लिं.- sky, एकम् चक्रम् & प्रतिदिनम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक- one, single, चक्र- wheel, प्रतिदिन- everyday- दिने दिने- अव्ययीभाव स., भुजगयमिताः सप्त & तुरगाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of भुजगयमित- harness of snake- भुजग- snake, serpent, यमित- harness, rein- क. भू. धा. वि. प्रयोजक of यम्- यमयति-ते- (यम्- यच्छति १ ग. प. प. to curb, restrain- भुजगः एव यमितः इति- उपपद तत्पुरुष स., सप्तन्- seven & तुरग- horse, मार्गः, निरालम्बः, सारथिः, चरणरहितः & रविः all in -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मार्ग- road, path, निरालम्बः- supportless- निर्- अव्यय- prefix implies absence, devoid of, आलम्बः - support, stay- (निर्गतः आलम्बः यस्य सः - बहुव्रीही स.), सारथि- charioteer, चरणरहित -without feet & चरणविकल -with deformed feet- चरण- foot, रहित- without- क. भू. धा. वि. of रह्- रहति- १ ग. प. प. to leave, abandon / विकल- adjctv- maimed, deformed चरणाभ्याम् रहितः /विकलः यः सः- बहुव्रीही स. & रवि- Sun, अन्तम्- द्वि. वि. ए. व. of अन्त- end, limit, edge, अपि- अव्यय- even, also, and, गच्छति & भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of गम्-१ ग. प. प. to go & भू- १ ग. प. प. to be, exist, महताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- great, mighty क्रियासिद्धिः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of क्रियासिद्धिः- fulfilment of goal, success- क्रिया- work, task, सिद्धिः- fulfilment, accomplishment- क्रियायाः सिद्धिः- ष. तत्पुरुष स., सत्त्वे & उपकरणे- स. वि. ए. व. of सत्त्व- inherent power, strength & उपकरण- equipment, implement, न- no, not

**वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स विधार्यते।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरात्
अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥१८॥ भर्तृहरि नीतिशतक-३५**

शेषः फणाफलकस्थिताम् भुवनश्रेणीम् वहति। सः कमठपतिना मध्येपृष्ठम् सदा विधार्यते। अहह! पयोनिधिः तम् अपि आदरात् क्रोडाधीनम् कुरुते। महताम् चरित्रविभूतयः निःसीमानः (भवन्ति) ॥

Adishesha carries the entire load of the three worlds on his hood. He is in-turn gets carried by the King-tortoise on the middle of his back. The ocean also shelters him in his laps with great honor. What a wonder! There is indeed no limit to the glorious tales of the great people

शेषः, सः & पयोनिधिः all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शेष- Adishesha- celestial serpent, on which Lord Vishnu reclines, तद्- he & पयोनिधि- ocean- पयस्- न. लिं.- water, निधि- abode, reservoir, treasury- पयसाम् निधिः- ष. तत्पुरुष स., फणाफलकस्थिताम् & भुवनश्रेणीम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of फणाफलकस्थिता- standing on the platform of the hood- फणा- स्त्री. लिं.- hood of a snake, फलक- plank, board, flat surface, स्थित- standing, staying- क.

भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay- फलकः इव फणा- उपमा उत्तरपद कर्मधारय स.- फणाफलकः- फणाफलके स्थितम्- फणाफलकस्थितम्- स. तत्पुरुष स. & भुवनश्रेणी- entire world- भुवनम्- न. लिं.-world, श्रेणी- group, line- भुवनानाम् श्रेणी- ष. तत्पुरुष स. वहति & कुरुते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वह्-१ ग. प. प. to carry, bear & कृ- ८ ग. उ. प. to do, make, कमठपतिना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कमठपति- कमठ- tortoise, पति- lord, husband- कमठनाम् पतिः- ष. तत्पुरुष स., मध्येपृष्ठम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of मध्येपृष्ठ- मध्ये- अव्यय- at the centre, middle, पृष्ठ- back- अव्ययीभाव स., सदा- अव्यय- always, every day, विधायति- gets borne, carried- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वि+ धृ- (धृ- घरति १ ग. प. प. to bear, hold) अहह- अव्यय- a particle of interjection implying: wonder, sorrow, pity, तम् & क्रोडाधीनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he & क्रोडाधीन- held in the laps, held within- क्रोड- middle part of anything, cavity, bosom आधीन- in possession, under the hold- क. भू. धा. वि. of आ+धि- (धि- -धियति- ६ ग. प. प. to hold, possess, have)- क्रोडस्य आधीनः- ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- also, even, आदरात्- पं. वि. ए. व. of आदर- respect, honour, reverence, महताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- great, mighty, निःसीमानः & चरित्रविभूतयः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of निःसीमान्- without any boundary, limitless- निस्- अव्यय- prefix implies: devoid of, absence of, सीमान्- स्त्री. लिं.- boundary, limit- निर्गता सीमा यस्य सः- निःसीमान्- बहुत्रीही स. & चरित्रविभूति- चरित्रम्- न. लिं.- conduct, deed, performance- विभूति- स्त्री. लिं.- Greatness, dignity, magnificence- चरित्राणाम् विभूतिः- ष. तत्पुरुष स.

**विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्गदोषेण साधवः।
आवेष्टितं महासर्पेश्वन्दनं न विषायते ॥१९॥**

साधवः (दुर्जनानाम्) सङ्गदोषेण विकृतिम् न एव गच्छन्ति। महासर्पैः आवेष्टितम् (अपि) चन्दनम् न विषायते॥

Noble or saintly persons do not develop bad behavior, just because of bad company. A sandalwood tree does not become poisonous, even if enveloped by mighty (poisonous) snakes.

साधवः- पु. लि. प्र. वि. ब. व. of साधु- noble, sage, saintly, सङ्गदोषेण- due bad company- पु. लि. तृ. वि. ए. व. of सङ्गदोष- effect of company, सङ्ग- company, contact, दोष- fault, bad effect- सङ्गस्य दोषम्- ष. तत्पुरुष स., विकृतिम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of विकृति- change of form or habit, contortion, न- no, not, एव- अव्यय- just, just so, only, गच्छन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, become, चन्दनम् & आवेष्टितम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of चन्दन- sandalwood & आवेष्टि- enveloped, encircled, covered- क. भू. धा. वि. of आ+ वेष्ट- (वेष्ट- वेष्टते- २ ग. आ. प. to surround, encompass, enclose), महासर्पैः- पु. लि. तृ. वि. ब. व. of

महासर्प- mighty snake- महान् सर्पः -कर्मधारय स., विषायते- becomes poisonous- वर्त. तृ. पु. ए. व. of नाम सा. धातु- विष् १० ग. आ. प. to become poisonous- (विषम्- poison)

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा

सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥२०॥ -भर्तृहरि नीतिशतक ६३

विपदि धैर्यम्, अथ अभ्युदये क्षमा, सदसि वाक्पटुता, युधि विक्रमः, यशसि च अभिरुचिः, श्रुतौ व्यसनम्, इदम् महात्मनाम् प्रकृतिसिद्धम् हि (गुणम् भवति)॥

(This combination of) Courage at the time of calamity, forbearance in prosperity, intelligent oratory at an assembly, heroism during war, delight in achieving glory (by great deeds) and deep interest in scriptures, is the natural quality of great people.

विपदि, अभ्युदये, सदसि, युधि, यशसि & श्रुतौ- all in स. वि. ए. व. of विपद्- स्त्री. लिं.- calamity, distress, misfortune अभ्युदय- पु. लिं.- rise, prosperity- (अभि+ उद्+इ-एति २ ग. प. प. to rise), सदस्-न. लिं.- assembly, meeting, युध्- स्त्री. लिं.-war, battle, यशस्- स्त्री. लिं.- glory, fame & श्रुति- स्त्री. लिं.- vedic knowledge, धैर्यम्, क्षमा, वाक्पटुता, विक्रमः, अभिरुचिः, व्यसनम्, इदम् & प्रकृतिसिद्धम्- all in प्र. वि. ए. व. of धैर्य- पु/न. लिं.-fortitude, courage, क्षमा- स्त्री. लिं.- patience, forbearance, pardon, वाक्पटुता- स्त्री. लिं.- skill in conversation- वाच्- स्त्री. लिं.- speech, talk, पटु- adjctv- clever, skilful- पटुता- skillfulness, expertise- वाचि पटुता- स तत्पुरुष स., विक्रम- पु. लिं.-heroism, valour, अभिरुचि -स्त्री. लिं.- taste, liking, delight, व्यसन- न. लिं- addiction, interest, इदम्-न. लिं- this, it & प्रकृतिसिद्ध- न. लिं- inherent, inborn, naturally endowed- प्रकृति- स्त्री. लिं.- nature, सिद्ध- proved, decided- क. भू. धा. वि. of सिध्-सिध्यति ४ ग. प. प. to accomplish, prove- प्रकृत्या सिद्धम्- तृतीया तत्पुरुष स., अथ- अव्यय- now, then, here, च -and महात्मनाम्- पु. लिं. प. वि. ब. व. of महात्मन्- great person, soul- महान् आत्मा-महात्मा- स. प्राधि तत्पुरुष स., हि- अव्यय- indeed, surely

**शुद्धः स एव कुलजश्च स एव धीरः श्लाघ्यो विपत्स्वपि न मुञ्चति यः स्वभावम्।
तप्तं यथा दिनकरस्य मरीचिजालैर्देहं त्यजेदपि हिमं न तु शीतलत्वम्॥२१॥**

यः विपत्सु अपि (आत्मनः) स्वभावम् न मुञ्चति, सः एव शुद्धः (भवति), सः एव कुलजः च, धीरः (तथा) श्लाघ्यः (भवति)। यथा, दिनकरस्य मरीचिजालैः तप्तम् हिमम् देहम् अपि त्यजेत्, न तु शीतलत्वम् (त्यजेत्) ॥

One, who does not leave his innate nature, even while facing calamities is upright, of good descent, courageous and praiseworthy too. Just like the snow, when heated by the Sun's rays, may give up its body (existence), but not its cool nature.

यः (यद्), सः (तद्), शुद्धः- undefiled, upright- क. भू. धा. वि. of शुध्- शुद्धति ४ ग. प. प. to become pure, to be purified, कुलजः- from noble descent- कुल- noble descent, family- कुले जातः इति- कुलजः- उपपद तत्पुरुष स., धीरः- courageous, strong, श्लाघ्यः (also - श्लाघनीय & श्लाघितव्य) -praiseworthy- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of श्लाघ्- श्लाघते १ ग. आ. प. to praise, extol- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विपत्सु- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of विपद्- calamity, distress, अपि- अव्यय- even, also, स्वभावम् देहम् & शीतलत्वम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वभाव- own state or property, natural constitution- स्व- pronominal adjctv- भाव- innate property- स्वस्य भावम्- ष. तत्पुरुष स., देह- body & शीतलत्व- cool nature- शीतल- adjctv- coolcold- त्व- suffix implies property, nature, न-no, not, मुञ्चति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of मुच्- मुञ्चति-ते ६ ग. उ. प. to abandon, release, give up, एव- अव्यय-just, only, च-and, यथा- अव्यय- as, like, in the manner mentioned, दिनकरस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of दिनकर- sun- दिनम् करोति इति -उपपद तत्पुरुष स., मरीचिजालैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of मरीचिजालम्- beam of rays of light- मरीचि- पु/स्त्री. लिं- ray of light, जालम्- न. लिं.- web, network- मरीचीनाम् जालम्- ष. तत्पुरुष स., तप्तम् & हिमम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तप्त- hot, heated- क. भू. धा. वि. of तप्-तपति १ ग. प. प. to be hot, burn & हिम- snow, त्यजेत्- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to abandon, leave, तु- अव्यय- but, on the other hand,

**संपदः महतामेव महतामेव आपदः।
वर्धते क्षीयते चन्द्रः न तु तारागणः क्वचित्॥२२॥ -सूक्तिमाला १२९**

संपदः महताम् एव (प्राप्नुवन्ति)। आपदः च महताम् एव (प्राप्नुवन्ति)। चन्द्रः वर्धते (च) क्षीयते (च), न तु तारागणः क्वचित् (वर्धते च क्षीयते च) ॥

Only the great people experience prosperity as well as calamities (to be overcome). The Moon alone waxes and wanes but never the multitude of stars.

संपदः & आपदः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of संपद्- riches, prosperity, affluence & आपद्- calamity, distress, misfortune, महताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- great, mighty, एव- अव्यय- alone, only, just, च-and, चन्द्रः & तारागणः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of चन्द्र- Moon & तारागण- multitude of stars- तारा- स्त्री. लिं.-star, गण- पु. लिं. -Multitude, group, collection- ताराणाम् गणः- ष. तत्पुरुष स., वर्धते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वृध्- १ ग. आ. प. to grow, increase, thrive, क्षीयते- gets to wane, gets reduced in size -कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of क्षि- क्षयति १

ग. प. प. to wane, decay, न- no, not, तु- but, on the other hand, क- अव्यय- where, क+चित्- sometimes, somewhere, न क्वचित्- never.

**सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥२३॥** -भर्तृहरि नीतिशतक श्लो. ३८

सिंहः, शिशुः अपि, मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु निपतति। इयम् सत्त्ववताम् प्रकृतिः (एव अस्ति)। तेजसः हेतुः (तेजः अस्ति), वयः खलु न (अस्ति) ॥

The lion, even as a cub, attacks mighty elephants in rut, (when they are violent and) soiled with secretions from their temples. For naturally courageous, valor matters and not the age.

सिंहः- lion, शिशुः- child, young one, हेतुः- cause, reason, object, matter- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वयः- न. लिं. प्र. वि. ए. व.- वयस्- age, इयम् & प्रकृतिः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्- this, she, सत्त्ववताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत्त्ववत्- a person with courage or valor- सत्त्व- courage or valour, वत्- suffix implies possession, तेजसः- न. लिं. ष. वि. ए. व. of तेजस्- brightness, or valor, मदमलिनकपोलभित्तिषु- स्त्री. लि. स. वि. ब. व. of मदमलिनकपोलभित्ति- मद- ichor or juice that exudes, when in rut, मलिन- adjctv- dirty, soiled- मदेन मलिनम्- मदमलिनम्- soiled with ichor, कपोल- पु. लिं. -cheek, भित्ति- स्त्री. लिं- wall, any place, कपोलस्य भित्तिः- कपोलभित्ति- ष. तत्पुरुष स.- elephant's temples मदमलिनम् कपोलभित्तिः- वि. पूर्वपद कर्मधारय स., गजेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of गज- elephant, अपि- अव्यय- even, also, and, निपतति- attacks, falls upon- वर्त. तृ. पु. ए. व. of नि+ पत्- to fall upon, attack, (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, come down, न- no, not, खलु- अव्यय- really, indeed

**अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्य भवन्ति योग्यायोग्याश्च ॥२४॥**

अश्वः, शस्त्रम्, शास्त्रम्, वीणा, वाणी, नरः च, नारी च, पुरुषविशेषम् प्राप्य योग्य-अयोग्याः च भवन्ति ॥

A horse, a weapon, a treatise on sacred or scientific knowledge, a musical instrument (Veena), a speech, a man or a woman, becomes worthy or unworthy, depending upon who gets to use or deploy them.

अश्वः- a horse & नरः- a man- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शस्त्रम्- a weapon & शास्त्रम्- a treatise on sacred or scientific knowledge, both न. लिं. प्र. वि. ए. व., वीणा- a lute, वाणी- a

voice or speech, नारी- a woman- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and, पुरुषविशेषम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व.-of पुरुषविशेष-a particular person- पुरुष- a man or person, विशेष- adjctv- peculiar, distinguishing between- पुरुषेषु विशेषः यः सः -बहुव्रीही स., प्राप्य- having got or reached- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+ आप्- (आप्- आप्नोति- ५ ग. प. प. to get, obtain), भवन्ति- become- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, योग्यायोग्याः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of योग्यायोग्य- worthy and unworthy- योग्यः- worthy, proper, अयोग्यः- न योग्यः - नज्ञत्पुरुष स.-unworthy- योग्यः च अयोग्यः च- योग्यायोग्यः- द्वंद्व स.

**उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम् ।
विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥२५॥**

उदारस्य वित्तम् तृणम् (तृणवत् भवति) | शूरस्य मरणम् तृणम् (तृणवत् भवति) | विरक्तस्य भार्या तृणम् (तृणवत् भवति) | निःस्पृहस्य जगत् तृणम् (तृणवत् भवति) ||

My addition: भार्या or भर्ता

For a generous person, wealth is like a straw. For a brave person, death is of no consideration. For a detached person, a wife (or a husband) is not necessary. For a person, free of desires, this whole world is insignificant.

उदारस्य, शूरस्य, विरक्तस्य & निःस्पृहस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of उदार- generous, शूर- brave, strong, विरक्त- one who is free passion or attachments- क. भू. धा. वि. of वि+ रंज्- (रंज्- रजति-ते १ ग. उ. प., रज्यति-ते ४ ग. उ. प. to be attached, to be enamored of & निःस्पृह- desireless- निस् -अव्यय- prefix implies: absence, devoid of, स्पृहा- desire, longing- (स्पृह- स्पृहयति-ते १० ग. उ. प. to wish, long)- निर्गता स्पृहा यस्य सः- निःस्पृहः -बहुव्रीही स., वित्तम्, तृणम्, मरणम् & जगत्- - all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of वित्त- wealth, money, तृण- straw, grass, मरण- death, dying, जगत्- world, भार्या- wife- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

**एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति ।
यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्याद्बुगुणं ततः ॥२६॥ – महाभारत, आदिपर्व**

एतावान् एव पुरुषः यस्मिन् कृतम् न नश्यति। अन्यः, यावत् च कुर्यात्, अस्य ततः बहुगुणम् कुर्यात्॥

He is indeed a great person, who does waste the work or service done to him. Upon receiving benevolence from others, his returns should be multi-fold.

एतावान्, पुरुषः & अन्यः - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of एतावत्-adjctv- so great, पुरुष- man, person & अन्य- other, another, एव- अव्यय- just, only, alone, यस्मिन्- in whom- पु. लिं. स. वि. ए. व. of यद्-who, कृतम् & बहुगुणम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of कृत- deed, service, benefit, done - क. भू. धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & बहुगुण- multi-fold- बहु- adjctv- many, much, गुण- suffix implies 'times', 'folds'- बहु गुणम्- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स., न- no, not, नश्यति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of नश्- ४ ग. प. प. to be lost, destroyed, disappear, यावत्- adjctv- as much as, च- and, कुर्यात्- may do- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of कृ- ८ ग. (see above) अस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्- he, ततः (ततस्)- अव्यय- from that, thence

**कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन
लोके ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे।
किं केतकी फलति किं पनसः सपुष्पः
किं नागवल्ल्यपि पुष्पफलैरुपेता ॥२७॥**

कः अपि कस्य अपि अतिशयः अस्ति। सः तेन लोके ख्यातिम् प्रयाति। (कः अपि) सर्वे सर्वविद् न हि अस्तु। किम् केतकी फलति? किम् पनसः सपुष्पः (भवति)? किम् नागवल्लि अपि पुष्पफलैः उपेता (भवति)?

Somebody is extraordinary in some field for which he becomes famous. Let, all not be experts in every field indeed. Does Ketaki (known for its fragrant flowers) bear fruits? Does Jackfruit tree have flowers? Alternatively, does a beetle leaf creeper bear fruits and flowers? (They have their all unique expertise).

कस्य- whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, what, कः, अतिशयः, सपुष्पः & सः - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्, अतिशय- adjctv- exceeding, to a large extent, पनस- jack fruit or tree by that name, सपुष्प- with flowers- पुष्पम्-न. लिं- flower- पुष्पेण सहितः - तृ. तत्पुरुष स., तद्- he, अपि- अव्यय- also, even, and, तेन- by that- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, ख्यातिम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of ख्याति- fame, renown- (ख्या- ख्याति २ ग. प. प. to be famous), अस्ति, प्रयाति & फलति - all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, to exist, प्र+या- to achieve, reach, go towards- या- याति २ ग. प. प. to go & फल- १ ग. प. प. to bear fruit, yield, न- no, not, हि- अव्यय- indeed, surely, सर्वविद्- all knowing- सर्वम्- all, entire, विद्- knowing, expert- सर्वम् वेत्ति इति-उपपद तत्पुरुष स., अस्तु- let there be- आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, सर्वे- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्व- every one, किम्- अव्यय- a particle of interrogation- why, whether, केतकी- a flower/tree by that name, नागवल्लि- beetle leaf creeper & उपेता- having; provided with- (उपेत- क. भू. धा. वि. of उप+इ- (इ-एति २ ग. प. प. to come)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.,

पुष्पफलैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of पुष्पफलम्- पुष्पम्- flower, फलम्- fruit- पुष्पम् च फलम् च- द्वंद्व स.,

क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति सन्तोषात्र सुखं परम् ।

नास्ति तृष्णा समो व्याधिः न च धर्मो दयापरः ॥२८॥ (क्षान्तितुल्यं Or क्षमातुल्यं) - चाणक्य नीति

क्षान्ति (क्षमा)- तुल्यम् तपः न अस्ति। सन्तोषात् परम् सुखम् (न अस्ति)। तृष्णा समः व्याधिः न अस्ति। दयापरः धर्मः न च (अस्ति) ॥

There is no penance like forgiveness. There is no happiness like contentment. There is no disease like greed. There is no better right code of conduct than being compassionate.

क्षान्तितुल्यम् (क्षमातुल्यम्), परम्, सुखम् -all न. लि. प्र. वि. ए. व. of क्षान्तितुल्य (क्षमातुल्य)- comparable (equal) to forgiveness, forbearance- क्षान्ति/ क्षमा- forgiveness, forbearance, तुल्य- (also (तोलनीय, तोलितव्य)- comparable, equal- कर्मणि वि. धा. सा वि. of तुल- तोलति १ ग. प. प. & तोलयति-ते १० ग. उ. प. to weigh, measure, पर- beyond, over, otherwise, सुख- happiness, तपः- penance, moral virtue, समः- comparable, equal, व्याधिः- disease, ailment, दयापरः- compassionate, sympathetic- दया- स्त्री. लिं.- pity, compassion, दयायाः परः- पं. तत्पुरुष स., धर्मः- right code of conduct, - all in -पु. लि. प्र. वि. ए. व., न- no, not, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, सन्तोषात्- प. वि. ए. व. of सन्तोष- contentment, satisfaction- (सं+ तुष्- तुष्टिति ४ ग. प. प.), तृष्णा- thirst, desire, greed- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., च- and

गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं पृच्छस्व मा कुलम् ।

सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां भोगं पृच्छस्व मा धनम् ॥२९॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारः

(त्वम् कस्य अपि) गुणम् पृच्छस्व, मा रूपम् । शीलम् पृच्छस्व मा कुलम्। सिद्धिम् पृच्छस्व मा विद्याम् । भोगम् पृच्छस्व मा धनम् ॥

(In a person) do seek his virtue and not his looks, do seek his character and not his family roots, do look for his achievement and not just his degrees, and do look how he utilizes his wealth and not how wealthy he is.

गुणम्-virtue, रूपम्-beauty, look, शीलम्- character, कुलम्- family, race enjoyment & धनम्- wealth, riches- all in- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of, , भोगम्- utility-. लि. द्वि. वि. ए. व. of भोग. सिद्धिम् & विद्याम्- both in स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of सिद्धि-

accomplishment, success & विद्या- education, knowledge, expertise, पृच्छस्व- आज्ञार्थ द्वि.
 पु. ए. व. of- प्रच्छ- पृच्छति- ६ ग. प. प. to ask, inquire, seek, मा- अव्यय- a particle of
 prohibition- that not, do not

**गुणः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् ।
 केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः ॥३०॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्**

सताम् गुणः, दूरे वसताम् अपि, (तेषाम्) दूतत्वम् कुर्वन्ति। षट्पदाः केतकीगन्धम् आघ्राय
 (केतक्याम्) स्वयम् गच्छन्ति ॥

The virtues of noble persons act as their messengers, even if they are far away. After smelling the fragrance of Ketaki flower, the bees themselves go there.

सताम् & वसताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत्- noble, saintly, virtuous & वसत्- staying- वर्त.
 का. वा. धा. सा. वि. of वस्- वसति १ ग. प. प. to live, stay, दूरे- न. लिं. स. वि. ए. व. of दूर- far
 away, at a distance, अपि- अव्यय- even, also, and, गुणः & षट्पदाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of
 गुण- quality, virtue & षट्पद- bee- षट्- six, पद- foot- षट् पदानि यस्य सः - षट्पदः -
 बहुव्रीही स., Or द्विगु. दूतत्वम् & केतकीगन्धम्- द्वि. वि. ए. व. of दूतत्व- job of a messenger,
 दूत- messenger, ambassador- त्व- suffix indicates function, quality & केतकीगन्ध-
 fragrance of Ketaki flower- केतकी- name of a fragrant flower or tree of that name, गन्ध-
 fragrance- केतक्याः गन्धम्- ष. तत्पुरुष स., कुर्वन्ति, गच्छन्ति & आयान्ति- वर्त. प. प. तृ. पु. ब. व.
 of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go & आ+ या-
 आयाति- २ ग. प. प. to come to, आघ्राय- having smelt, after smelling- पू. का. वा. ल्यबन्त धा.
 सा. अव्यय of आ +घ्रा- जिघ्राति १ ग. प. प. to smell, स्वयम्- अव्यय- of one's own, oneself

**गुणानर्चन्ति जन्तूनां न जातिं केवलां क्वचित् ।
 स्फाटिकं भाजनं भग्नं काकिन्यापि न गृह्यते ॥३१॥**

(जनाः) जन्तूनाम् गुणान् अर्चन्ति, न क्वचित् केवलाम् जातिम् (अर्चन्ति)। (जनेन) भग्नम् स्फाटिकम्
 भाजनम् काकिन्या अपि न गृह्यते।

(People) worship (respect) the virtues of men, never just their lineage. Broken crystal vessel is valued not even for a penny. (The Vessel is important, not the glass.)

जन्तूनाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of जन्तु- living being, man creature, गुणान्- पु. लि. द्वि. वि. ब. व.
 of गुण- quality, virtue, अर्चन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of अर्च्- अर्चति-ते १ ग. उ. प. to adore,
 worship, respect, न- no, not, क्व- अव्यय- where, क्व+ चित्- sometimes- न क्वचित् - never,
 केवलाम् & जातिम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of केवल- adjctv- exclusive, mere, only & जाति-

race, family, cast, भग्रम्- खाटिकम्, भाजनम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of भग्र- broken to pieces, shattered- क. भू. धा. वि. भंज्- भनकित ७ ग. प. प. to break tear, खाटिक- crystal, quartz, भाजन- vessel, plate, receptacle काकिन्या- स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of काकिनी- a cowrie, a penny, अपि- even, also, and, गृह्णते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of ग्रह- गृह्णाति- गृह्णीते ९ ग. उ. प. to take, hold, buy, purchase

**गुणिनि गुणज्ञो रमते नाऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोषः।
अलिरेति वनात्पद्मं न दर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥३२॥**

गुणज्ञः: गुणिनि रमते। अगुणशीलस्य गुणिनि परितोषः न (भवति)। वनात् अलिः पद्मम् एति, न तु एकवासः दर्दुरः अपि (पद्मम् एति) ॥

A person knowledgeable about virtues enjoys the company of a virtuous person. (However) for a virtue-less person, does not enjoy his company. A bee comes to a lotus from (far away) forest. (However,) a frog, even living together (in the same pond), does not. (go to the lotus).

गुणज्ञः, परितोषः, अलिः, दर्दुरः & एकवासः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of गुणज्ञ- a person appreciative of the virtues- गुण- quality, virtue- गुणान् जानाति इति- उपपद तत्पुरुष स., परितोष - delight, pleasure- (परि+तुष्- तुष्टिति ४ ग. प. प. to be delighted, pleased), अलि- a black bee, दर्दुर- a frog & एकवास- one who lives together, cohabitant- एक- one, single, वास-living, abode- एकत्र वसति इति स.- उपपद तत्पुरुष स., गुणिनि- पु. लिं. स. वि. ए. व. of गुणिन्- one who is virtuous, रमते & एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of रम्- १ ग. आ. प. to be delighted, to enjoy & इ- २ ग. प. प. to go, to go to, अगुणशीलस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अगुणशील- one who has no virtues- न गुणशील- नज्जतपुरुष स.- शीलम्- nature, disposition- गुणम् शीलम् यस्य सः- गुणशीलः -बहुव्रीही स., न-no, not, वनात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of वन-forest, पद्मम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पद्म- lotus, तु- अव्यय- but, as to, on the other hand, अपि- अव्यय- also, even, and

**जिता सभा वस्त्रवता मिष्ठाशा गोमता जिता।
अध्वा जितो यानवता सर्वं शीलवता जितम् ॥३३॥** - महाभा. उ. पर्व अ. ३४.४७

वस्त्रवता सभा जिता (भवति)। गोमता मिष्ठाशा जिता (भवति)। यानवता अध्वा जितः (भवति)। शीलवता सर्वम् जितम् (भवति)॥

A well-dressed person wins (arguments) in an assembly. A cow-keeper satisfies his craving for sweets. The driver of a vehicle is the master of the road. A person with an excellent character wins everything.

वस्त्रवता, गोमता & यानवता - पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of वस्त्रवत्- one who has (proper) dress, well-dressed- वस्त्र- clothes, dress, वत्- adjctv- an affix added to a noun to show possession, गोमत्- one who has cows, cattle- गो- cow, cattle, मत्- an affix added to a noun to show possession & यानवत्- one who owns a vehicle, यान- न. लिं- conveyance, carriage, vehicle सभा- assembly, court, meeting, जिता- won, conquered- (जित- क. भू. धा. वि. of जि- जयति १ ग. प. प. to win, conquer) & मिष्टाशा- desire or craving for sweet, savory- मिष्ट- sweets, savory & आशा- स्त्री. लिं.-desire, craving- (मिष्टानां आशा- ष. तत्पुरुष स.)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अध्वा & जितः - both-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अध्वन्- road, journey, travel & जित- (see above), शीलवता- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of शीलवत्- one who possesses good character, सर्वम् & जितम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सर्व- pronoun- entire, all & जित

**तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गं तृणं शूरस्य जीवनम्।
जिताक्षस्य तृणं नारी निःस्पृहस्य तृणं जगत्॥३४॥**

ब्रह्मविदः स्वर्गम् तृणम्, शूरस्य जीवनम् तृणम्, जिताक्षस्य नारी तृणम् (तथा) निःस्पृहस्य जगत् तृणम्- (तृणवत्/तृणसद्वशम् भवति) ॥

A Realized person, the heaven is like a straw; he has no interest in it. For the brave, life is like a straw. The controller of senses of enjoyment has little interest in a woman. For a desire free person, the world itself is like a straw.

ब्रह्मविदः, शूरस्य, जिताक्षस्य & निःस्पृहस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of ब्रह्मविद्- one who has knowledge of the Supreme Spirit- ब्रह्मन्- न. लिं.- the Supreme-being, the Creator विद्- adjctv- an affix implies: knowing, conversant with- (ब्रह्म वेत्ति इति- उपपद तत्पुरुष स.), शूर- brave, valiant, जिताक्ष- one who has control over his senses - जित- won, conquered- क. भू. धा. वि. of जि-जयति १ ग प. प. to win, conquer-अक्षम्- an organ of sense - जितम् अक्षाणि येन सः- जिताक्षः - बहुव्रीही स. & निःस्पृह- (निस् स्पृह)-one who is free from desires- निस्- अव्यय- suffix implies devoid of, absence of, स्पृहा- स्त्री. लिं.- desire- निर्गता स्पृहा यस्मात् सः- बहुव्रीही स., स्वर्गम्, तृणम्, जीवनम्, न. लिं. प्र. वि. ए. व. of- स्वर्ग- heaven, तृण- straw, grass, जीवन- living, being alive & जगत्- world, नारी- woman- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व

**त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले
धैर्याति कदाचिद्गतिमाप्नुयात् सः।
यथा समुद्रेऽपि च पोतभङ्गे
तां यात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव ॥३५॥ -पञ्चतन्त्र**

विधुरे अपि काले धैर्यम् न त्यज्यम्। धैर्यत् कदाचित् सः गतिम् आप्नुयात्। यथा समुद्रे पोतभङ्गे अपि च यात्रिकः ताम् तर्तुम् एव वाञ्छति॥

Even in the time of the distress, one should not give up the will (courage to overcome it). With that strong will, sometimes, he may be able to attain his goal. For example, when the ship is broken in the high seas, the captain strives to keep her afloat (to be able to cross across).

विधुरे, काले, समुद्रे & पोतभङ्गे -पु. लि. स. वि. ए. व. of विधुर- adjctv- distressed, afflicted, miserable, काल- time, समुद्र- sea & पोतभङ्ग- shipwreck- पोत- boat, ship, raft, भङ्ग- break, breach- (भंज- भनक्ति ७ ग. प. प. to break)- पोतस्य भङ्गः-ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- even, also, and धैर्यम् & त्यज्यम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. -of धैर्य- courage, fortitude, त्यज्य- (त्यजनीय & त्यक्तव्य)- to be abandoned, left- कर्मणि धा. सा. वि. of त्यज्- त्यजति- १ ग. प. प. to leave, गतिम् - स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of- गति- going, reaching, scope, goal- गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, न- no, not, सः & यात्रिकः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he & यात्रिक- traveler, sailor or captain in this case धैर्यत्- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of धैर्य, कदाचित्- कदा- अव्यय- when- (कदा+ चित्)- sometimes, perhaps, आप्नुयात्- may attain, get- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain, यथा- अव्यय- as, similar to, च-and, ताम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of तद्- she, तर्तुम्- to be able to cross, swim- पू. का. वा. हेत्वर्थक तुमन्त अव्यय of तृ (दीर्घ)- तरति १ ग. प. प. to cross, swim, float, एव- अव्यय- just, just so, merely, वाञ्छति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वाञ्छ- १ ग. प. प. to wish, desire, strive for, assert

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ३६॥ -भर्तृहरि नीतिशतक ३२

कः मृतः, परिवर्तिनि संसारे, न वा जायते ? येन जातेन वंशः समुन्नतिम् याति, सः (एव) जातः ॥

In these revolving life cycles, which dead person is not reborn again? (However), only that person is reborn by whose birth his family gets uplifted.

परिवर्तिनि & संसारे- both in पु. लि. स. वि. ए. व. of -परिवर्तिन्- ever-recurring, changing- (परि+ वृत्- to turn round, revolve- वृत्-वर्तते १ ग. आ. प. to be) & संसार- course of worldly life, कः, मृतः, वंशः, सः & जातः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्-who, मृत- dead- (क. भू. धा. वि. of मृ- मियते-मृत ६ ग. आ. प. to die), वंश- race, family, dynasty, तद्- he & जात- born, male offspring- (क. भू. धा. वि. of जन्- जायते- to be born) न- no, not, वा- अव्यय- or, जायते & याति- वर्त. तृ. पु. ए. व. जन् & या- २ ग. प. प. to go, to become, to last, येन- by

whom & जातेन- by being born- both in- पु. लि. तृ. वि. ए. व. of यद्- who & जात- see above
समुन्नतिम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समुन्नति- eminence, rise

**बहूनामप्यसाराणां समवायो हि दुर्जयः।
तृणैरावेष्ट्यते रज्जुर्येन नागोपि बध्यते ॥३७॥** -पंचतंत्र

बहूनाम् असाराणाम् समवायः अपि दुर्जयः हि (भवति)। रज्जुः तृणैः आवेष्ट्यते, येन नागः अपि
बध्यते॥

An association or aggregation of large number of even weak individuals cannot be defeated. A mighty elephant is captured by a rope, wrapped around (many times) by (simple) grass.

बहूनाम् & असाराणाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of बहु- many, numerous & असार- weak,
useless, without strength- सार-essence- न सार-नज्जतपुरुष स., समवायः - association,
aggregation, collection, दुर्जयः - undefeatable, unconquerable- दुःखेन जीयते इति उपपद
तपुरुष स. Or यस्य पराजयः दुर्लभः भवति सः -बहुव्रीही स., रज्जुः -rope & नागः - an elephant-
all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि- even, also, and & हि- surely, indeed, तृणैः -न. लिं. तृ. वि. ब.
व. of तृणम्- grass, straw, आवेष्ट्यते- gets wrapped, enveloped & बध्यते- gets arrested,
tied- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of आ+ विष्- to wrap, envelope- (विष्- वेवेष्टि-वेविष्टे ३ ग. उ. प.
to surround, spread) & बंध- बध्नाति १ ग. प. प. to bind, fasten, capture, येन- पु/न. लिं. तृ. वि.
ए. व. of यद्- who,

**यः प्रीणयेत् सुचरितैः पितरं स पुत्रः
यद् भतुरिव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यत्
एतत् त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥३८॥**

यः पितरम् सुचरितैः प्रीणयेत्, सः पुत्रः (भवति)। यद् भर्तुः एव हितम् इच्छति तद् कलत्रम् (भवति)।
यद् आपदि सुखे च समक्रियम् तद् मित्रम् (भवति)। जगति पुण्यकृतः एतद् त्रयम् लभन्ते॥

One who delights his father (or mother) with good behaviour (character) is the real son.
One who desires only for husband's (or wife's) welfare is real wife (or husband). One
who is with you equally in your good and bad times is a real friend. One who gets all
these three in this world is very fortunate.

यः सः पुत्रः & भर्तुः- पु. लि. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, तद्- that, he, पुत्र- son, dear child & भर्तु- husband, पुण्यकृतः--पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पुण्यकृत्- fortunate person- पुण्य- meritorious deed, virtue, कृत्- one who has done- (कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do)- येन पुण्यम् कृतम् सः - पुण्यकृत्- बहुव्रीही स, पितरम् & हितम्- both in द्वि. वि. ए. व. of पितृ- पु. लिं.- father & हितम्- न. लिं- well-being, good life- (हित- क. भू. धा. वि. of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please, to send forth), कलत्रम्- a wife, समक्रियम्- partner in action/ accomplishment, सम- adjctv -identical, equal, क्रिया- doing, action, accomplishment, यः समाम् क्रियाम् करोति सः-समक्रियम्- बहुव्रीही स., मित्रम्- friend, यद्- which, what, तद्- that, it & एतद्- this- all in - न. लि. प्र. वि. ए. व., सुचरितैः- न. लि. तृ. वि. ब. व. of सुचरितम्- good behaviour, acts - सु- अव्यय- implies good, well, शोभनम् चरितम्- कर्मधारय स., प्रीणयेत्- would please, विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of प्री- प्रीणाति- प्रीणीते ९ ग. उ. प. to please, delight, एव- अव्यय- like, similar to, इच्छति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इष्- ६ ग. प. प. to desire, like, long for, आपदि, जगति & सुखे- स. वि. ए. व. of आपद्- स्त्री. लिं- - calamity, disaster, जगत्- world, सुखम्- न. लिं.- happiness, good time, च- and, त्रयम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of त्रयस्- (nominative plural of त्रि), लभन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get

**येनात्मा पण्यतां नीतः स एवान्विष्यते जनैः।
हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयन्ते न मृगाधिपः॥३९॥**

येन आत्मा पण्यताम् नीतः; सः एव जनैः अन्विष्यते। (जनैः) हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयन्ते। मृगाधिपः न (क्रीयन्ते) ॥

One who himself has acquired qualification (in certain fields) is sought after by the people. An elephant (who has qualified himself to serve) is bought with thousands gold coins but not the king of animals (lion).

येन- by whom & हेमसहस्रेण- तृ. वि. ए. व. of यद्- who, which, what & हेमसहस्र- thousand gold (coins)- हेम- न. लि. प्र. वि. ए. व. of हेमन्- gold (coin), सहस्र- thousand- सहस्राणि हेमाणि - हेमसहस्रम्- वि. उत्तरपद कर्मधारय स. आत्मा, नीतः; सः, & मृगाधिपः- all in -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of आत्मन्- oneself, soul, नीत- taken, led, reduced to- (क. भू. धा. वि. of नी- नयति- ते १ ग. उ. प. to carry, lead, conduct), तद्-he & मृगाधिप- lord of animals- मृग- an animal, अधिप- lord, ruler- मृगानाम् अधिपः - ष. तत्पुरुष स., हस्ती- पु. लि. प्र. वि. ए. व. but used as . ब. व. of हस्तिन्- an elephant, पण्यताम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of पण्यता- qualify for sale- पण्य-adjctv- (पणनीय & पणितव्य)- saleable, to be sold- क. धा. सा. वि. of पण्-पणते- १ ग. आ. प. to buy, barter, एव- अव्यय- just, alone, जनैः- पु. लि. तृ. वि. ब. व. of जन- people,

अन्विष्टते- कर्मणि प्रयोग तृ. वि. ए. व. of अनु+ इष्- to search, go in search of- इष्- इच्छति ६
ग. प. प. to wish, desire, क्रीयन्ते- कर्मणि प्रयोग तृ. वि. ब. व. of क्री- क्रीणाति- क्रीणीते- to buy,
purchase, न्-no, not

**वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि ।
एकश्वन्द्रस्तमो हन्ति न तु तारागणस्तथा ॥४०॥**

एकः गुणी पुत्रः वरम् (भवति)। मूर्खशतानि अपि न च (वरानि भवन्ति)। एकः चन्द्रः तमः हन्ति,
तथा (तमः) तु तारागणः न (हन्ति) ॥

One intelligent son is better than hundred stupid ones. The Moon alone disperses the darkness, but not the multitude of stars.

एकः- one, single, गुणी (गुणिन्-adjctv), पुत्रः- son, child, चन्द्रः- Moon, तारागणः- multitude of stars- तारा- स्त्री. लिं.- star, गण- पु/न. लिं- multitude, collection, group- ताराणाम् गणः - ष.
तत्पुरुष स., तमः (तमस्- न. लिं.)- darkness all in पु. लि. द्वि. वि. ए. व., वरम्- adjctv- better than, preferable, मूर्खशतानि- hundred stupid - मूर्ख- fool, stupid, शतम्- hundred- शतानि मूर्खाणि- मूर्खशतम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., अपि- अव्यय- even, also, and, न- no, not, च- and, हन्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of हन्-२ ग. प. प. to kill, strike, तथा- अव्यय- like that, thus, तु- अव्यय- but, on the contrary

**व्यसने मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणांगणे भवति ।
विनये भृत्यपरीक्षा दानपरीक्षा दुर्भिक्षे ॥४१॥**

मित्रपरीक्षा व्यसने भवति। शूरपरीक्षा रणांगणे (भवति)। भृत्यपरीक्षा विनये (भवति)। दानपरीक्षा दुर्भिक्षे च (भवति) ॥

Test of a friend is in the time of calamity. Test of a brave person is in the battlefield. Test of a servant is in his polite behaviour and test of a donor is at the time of famine. मित्रपरीक्षा, शूरपरीक्षा, भृत्यपरीक्षा & दानपरीक्षा-all in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व.- मित्र- न. लिं.- friend, परीक्षा- स्त्री. लिं.- test, trial, exam, शूर- पु. लिं.- brave, heroic, भृत्य- पु. लिं.- servant-(to be borne, supported- (भरणीय, भरितव्य)- कर्मणि वि. धा. वि. of भृ- बिभर्ति-बिभृते ३ ग. उ. प. to bear, support) & दान- न. लिं.- charity, donation, giving- मित्रस्य परीक्षा, शूरस्य परीक्षा, भृत्यस्य परीक्षा & दानस्य परीक्षा- all in ष. तत्पुरुष स., व्यसने रणांगणे, विनये & दुर्भिक्षे- all in . स. वि. ए. व. of व्यसन- न. लिं.- calamity, misfortune, weak point, रणांगण- battle-field- रण- पु/न. लिं- battle, war, अंगण (अंगन)- न. लिं- field, yard, area- (रणस्य अंगणम्- ष. तत्पुरुष

स.), विनय- पु/न. लिं- discipline, polite conduct, decorum & दुर्भिक्ष- न. लिं- famine, scarcity, भवति- वर्त् तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist

**शृणु यक्ष कुलं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम्।
कारणं हि द्विजत्वेच वृत्तमेव न संशयः ॥४२॥** -महाभा. वनपर्व- अध्याय-३१४

(हे) तात यक्ष, शृणु । न स्वाध्यायः न श्रुतम्, (न) हि कुलम् च द्विजत्वे कारणम् (भवति)। वृत्तम् एव (कारणम् भवति), (इति) न संशयः (अस्ति) ॥

Oh, dear Yaksha, (please) listen! Anyone's family lineage nor his studies of the Self nor his knowledge of sacred texts, qualifies him to be a Brahmin. There is no doubt that good conduct alone is the basis (to be a Brahmin) indeed.

(This is Yudhisthir's answer to one of the series of question from Yaksh)

तात- a term of affection or respect, dear, father, & यक्ष- a member of class of demi-gods- attendants of Kubera- both in पु. लिं. सं. वि. ए. व., शृणु- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of श्रु- श्रृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen, कुलम्, वृत्तम्, श्रुतम् & कारणम्- all in - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of- कुल race, family, descent, वृत्त- (good or virtuous) conduct, behavior- (क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते- १ ग. आ. प. to conduct, perform, behave), श्रुति- sacred knowledge, learning in general- (क. भू. धा. वि. of श्रु- see above) & कारण- reason, ground, motive, basis, द्विजत्वे- स. वि. ए. व.- of द्विजत्वे- qualification of a द्विज- twice born or a ब्राह्मण- a member of first of four Varnas (वर्ण)- त्वे- suffix implies qualification, एव- अव्यय- just, only, alone, न- no, not, संशयः- - doubt, uncertainty, hesitation & स्वाध्यायः- self-study (of sacred texts)- स्व- one's own, Self, अध्याय- {अध्यय} -learning, study- स्वस्य अध्यायः- ष. तत्पुरुष स)- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and, हि- अव्यय- indeed, surely

**स्वभावसुन्दरं वस्तु न संस्कारमपेक्षते।
मुक्तारत्नस्य शाणाशमघर्षणं नोपयुज्यते ॥४३॥** - दृष्टान्तकलिका
स्वभावसुन्दरम् वस्तु संस्कारम् न अपेक्षते। मुक्तारत्नस्य शाणाशमघर्षणम् (केन अपि) न उपयुज्यते ॥

A beautiful thing by nature does not need any further refinement. Touchstone polishing is not applied (by anybody) for a pearl jewel (which has inherent lustre/shine).

स्वभावसुन्दरम्- by nature beautiful, inherently, lovely- स्वभाव- own state, inherent property- स्व- one's own, भाव- nature, quality- स्वस्य भावम् - ष. तत्पुरुष स., सुन्दरम्- lovely, beautiful- यद् स्वभावतः सुन्दरम् अस्ति तद्- बहुव्रीही स. & वस्तु- न. लिं- article,

object, matter- both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., संस्कारम् & शाणाश्मधर्षणम् both in- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of संस्कार- treatment, refinement, preparation & शाणाश्मधर्षण- शाणः - whetstone, touchstone, अश्मन्- stone- both-पु. लि., धर्षण- rubbing, polishing- (घृष्- घर्षति १ ग. प. to rub, polish), शाणस्य अश्मा- शाणाश्मा & शाणाश्मणः धर्षणम्- शाणाश्मधर्षण- both ष. तत्पुरुष स., न- no, not, अपेक्षते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अप+ ईक्ष- to require, need, await- (ईक्ष- ईक्षते १ग. आ. प. to see, observe), मुक्तारत्नस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of मुक्तारत्न- jewel of pearl- मुक्ता- स्त्री. लिं.- pearl, रत्न-न. लिं.- jewel, मुक्तायाः रत्नम्- ष. तत्पुरुष स., उपयुज्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of उप+ युज्- to use, employ, utilize- (युज्- युनक्ति-युक्ते ७ ग. उ. प. - to use, join, attach)

अनेकशास्त्रं बहु वेदितव्यम्

अल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः।

यत्सारभूतं तदुपासितव्यं

हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥४४॥ - सामान्यनीतिः

अनेकशास्त्रम्, वेदितव्यम् बहु (अस्ति)। कालः च अल्पः (अस्ति), विघ्नाः च बहवः (सन्ति)। यद् सारभूतम् (अस्ति), तद् हंसः आम्बुमध्यात् यथा क्षीरम् इव उपासितव्यम् (अस्ति)

There are numerous scriptures and plenty of things to study. (However), the time available is too short and difficulties are numerous. Whatever their essence is, that alone should be grasped like the (proverbial) Swan (extracts) only milk from mixture of water and milk.

अनेकशास्त्रम्- numerous scriptures (sacred or scientific texts)- अन् एकम्- अनेकम्- numerous- नज्जतपुरुष स., शास्त्रम्-scriptures or sacred /scientific texts- अनेकम् शास्त्रम्- कर्मधारय स., वेदितव्यम्- (also- वेदनीय & वेद्य)- to be learnt, understood- कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of विद्-वेत्ति २ ग. प. प. to know, learn, understand, बहु- (बहु- पु. & बह्वी-स्त्री.)- much, abundant, many, यद्- which, what, सारभूतम्- essential, the best, excellent- सार- essence, of substance, भूत- being, existing, produced- भूतस्य सारम् - षष्ठी तत्पुरुष तद्-that, it, उपासितव्यम्- to be taken, accepted, gone to- कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of उप+आस्- (आस्- आस्ते २ ग. आ. प. to sit, exist)- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., हंसः- a swan- (proverbial bird said to have capacity to separate milk from water and drink milk only), कालः -time, period, अल्पः- small, little- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विघ्नाः बहवः - both n पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of विघ्न- obstacle, hindrance, difficulty & बहु- many, च- and आम्बुमध्यात्- out of water- पं. वि. ए. व. of आम्बुमध्यम्- अम्बु- न. लिं- water- आम्बु- belonging to/ of water, मध्यम्- into the midst of, in, within- आम्बुनः मध्यम्- आम्बुमध्यम्- ष. तत्पुरुष स., यथा- अव्यय- as, similar to, क्षीरम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of क्षीर- पु/न. लिं.- milk, इव- अव्यय- like, as

**अप्युन्मत्तात्प्रलपतो बालाच्च परिजल्पतः ।
सर्वतः सारमादद्यादशमभ्य इव काञ्चनम् ॥४५॥** -महाभा. उद्योग. अ. ३४

उन्मत्तात्, प्रलपतः, बालात्, च परिजल्पतः अपि सर्वतः, सारम्, अश्मभ्यः काञ्चनम् इव, आदद्यात् ॥

One should try to derive good essence from a mad, an incoherent or a chattering person or even from a child, all the time, as one extracts gold from (a gold mine full of large number of) stones.

उन्मत्तात्, प्रलपतः, बालात् & परिजल्पतः:- all in पु. लि. पं. वि. ए. व. of उन्मत्त- mad, intoxicated, possessed- क. भू. धा. वि. of उद्+ मद्- (मद्- माद्यति ४ ग. प. प. to be mad, drunk), प्रलपत्- lamenting, raving, talking constantly or incoherently- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्र+लप्- (लप्- लपति १ ग. प. प. to talk, speak), बाल- child, boy & परिजल्पत्- a person covertly talking about his skill or deceit etc, chattering- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of परि+ जल्प्- (जल्प्- जल्पति- १ ग. प. प. to talk, speak, converse), सर्वतः - (सर्व+ तस्)- from everywhere, out of everything, all the time- सर्व- pronoun- entire, all, तस्- suffix implies- out of, towards, च- and, सारम् & काञ्चनम्- both द्वि. वि. ए. व. of सार- essence, genuine & काञ्चन- gold, अपि-अव्यय- also, even, अश्मभ्यः- पु. लि. पं. वि. ब. व. of अश्मन्- stone, इव- अव्यय- like, as, आदद्यात्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of आ+ दा- to obtain (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give)

**इह तुरगशतैः प्रयान्तु मूढा धनरहिता तु बुधाः प्रयान्तु पञ्च्याम् ।
गिरिशिखरगतास्पि काकपञ्चक्तिः पुलिनगतैर्न समत्वमेति हंसैः ॥४६॥**

मूढाः: इह तुरगशतैः प्रयान्तु । धनरहिताः बुधाः तु पञ्च्याम् प्रयान्तु । काकपञ्चक्तिः: गिरिशिखरगता अपि, पुलिनगतैः हंसैः समत्वम् न एति ॥

In this world, let stupid people go riding on hundreds of horses, while poverty-stricken scholars walk with their feet. (However, they should not be judged by their mode of transportation.) A flock of crows, resting even on top of a mountain cannot be equal to the swans on the bank of a river.

मूढाः, धनरहिताः, बुधाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मूढ- (मुग्ध)- stupid or foolish- क. भू. धा. वि. of मुह- मुह्यति ४ ग. प. प. to be stupid, foolish, perplexed, धनरहित- devoid of wealth, poor- धन- wealth, money, रहित- devoid of- क. भू. धा. वि. of रह- रहति- १ ग. प. प. & रहयति-ते १० ग. उ. प. to forsake, leave, abandon- धनेन रहितः इति- धनरहितः -तृ. तत्पुरुष स., बुध- knowledgeable, wise, इह- अव्यय- here, in this world, तुरगशतैः, पुलिनगतैः & हंसैः -all

in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of तुरगशत- hundred horses- तुरग- पु. लि- horse, शतम्- hundred- शतम् तुरगाःः- तुरगशत- कर्मधारय स., पुलिनगत- on the sandy beach, on river bank- पुलिन- पु/न. लिं.- beach, river bank- यः पुलिनं गतः सः- बहुव्रीहि -पुलिनगत, हंस- swan, प्रयान्तु- आज्ञार्थ तृ. पु. ब. व. of प्र+ या- to set out, go- (या- याति २ ग. प. प. to go, walk), तु- अव्यय- but, on the other hand, पद्ध्याम्- by feet- पु. लिं. तृ. वि. द्वि. व. of पाद- foot, काकपङ्कितः - काकः- पु. लिं.- a crow, पङ्कित- स्त्री. लिं.- line, row, group, flock- काकानाम् पङ्कितः -ष. तत्पुरुष स., गिरिशिखरगता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of गिरिशिखरगत- having reached mountain top- गिरि- पु. लिं.- mountain, शिखर- पु/न. लिं.- peak, top, गत-gone- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, गिरे: शिखरः- गिरिशिखरः- ष. तत्पुरुष स., यः गिरिशिखरं गतः सः- बहुव्रीहि स., अपि- अव्यय- even, also, and, समत्वम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समत्व- equality, similarity, न- no, not, एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ-२ ग. प. प. to go, come to

उपदेशक्रमो राम व्यवस्थामात्रपालनम्।

ज्ञप्तेस्तु कारणं तत्र शिष्यप्रज्ञैव केवला ॥४७॥--योगवासिष्ठ ६. ८३. १३

(Said by वसिष्ठ to राम)

राम, उपदेशक्रमः व्यवस्थामात्रपालनम् (भवति)। तत्र केवला शिष्यप्रज्ञा तु एव ज्ञप्ते: कारणम् (अस्ति) ॥

Oh Rama, the teachings of a Guru is only to enforce discipline (in his students to do their studies.). Student's pure intelligence (clear understanding) alone is instrumental in his acquisition of knowledge.

राम- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of Rama, उपदेशक्रमः- system of teaching- पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- उपदेश- advice teaching- (उप+दिश्- दिशति-ते ६ ग. उ. प.), क्रमः - system, sequence, course- उपदेशस्य क्रमः- ष. तत्पुरुष स., व्यवस्थामात्रपालनम्- mere observation (following) of the discipline- (व्यवस्था- स्त्री. लिं.- Arrangement, system, मात्र- adjctv- affix implies: mere, only, just, पालनम् & कारणम्- both न लिं. प्र. वि. ए. व. of - पालन- observing, protecting, cherishing- (पालयति-ते- प्रयोजक of पा-पाति २ ग. प. प.) & कारण- reason, cause, purpose, तत्र- अव्यय- there in that case, केवला & शिष्यप्रज्ञा- both- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of केवल- adjctv- alone, mere, sole & शिष्यप्रज्ञा- intelligence of the student- शिष्य- student, प्रज्ञा- intelligence, understanding- शिष्यस्य प्रज्ञा- ष. तत्पुरुष स., तु- अव्यय- but, in other words, एव- अव्यय- just, alone, ज्ञप्ते:- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of ज्ञप्ति- understanding, intellect, knowledge

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।

स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥४८॥- चाणक्यनीति

घटः जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते। सः सर्वविद्यानाम्, धर्मस्य च धनस्य च हेतुः (अस्ति) ॥

A pot is filled in due course with constant fall of water drops. That is the means of acquiring all types of knowledge, right way of living and wealth.

घटः, सः & हेतुः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of घट- pot, तद्- that, it & हेतु- cause, reason, means, क्रमशः- अव्यय- regularly, successively, gradually, जलबिन्दुनिपातेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of जलबिन्दुनिपात- fall of water drops- जल- न. लिं.- water, बिन्दु- पु. लिं.-drop, निपात- fall, descent- (नि+पत्- पतति १ ग. प. प. to fall)- जलस्य बिन्दु- जलबिन्दुः -जलबिन्दोः निपातः- जलबिन्दुनिपातः - both ष. तत्पुरुष स., पूर्यते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of पूर्- ४ ग. आ. प. to fill, fill out, सर्वविद्यानाम्- स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वविद्या- all knowledge, education, learning- सर्व- all, entire, विद्या- knowledge, education, learning- सर्वा विद्या- सर्वविद्या- कर्मधारय स., धर्मस्य & धनस्य- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of धर्म- good code of conduct, religion & धन- wealth, money, च- and as well

गुणानामन्तरं प्रायस्तज्जो जानाति नेतरः ।
मालतीमल्लिकाऽमोदं घ्राणं वेत्ति न लोचनम् ॥४९॥

तज्जः प्रायः गुणानाम् अन्तरम् जानाति, इतरः (तत्) न (जानाति)। घ्राणम् मालतीमल्लिकामोदम् वेत्ति। लोचनम् न (तद् वेत्ति) ॥

Only an expert (in a specific field) knows the difference between the qualities (associated with objects in that field); others do not. A nose knows the difference between the fragrance of Malati and Malika (varieties of Jasmine), but not an eye.

तज्जः (तद्+ ज्ञः)- knowledgeable or specialist in it- ज्ञः- adjctv- knowing, familiar with, ज्ञः- (suffixed to compound) a wise and learned man- (कार्यज्ञ, शास्त्रज्ञ, सर्वज्ञ etc.) तद् जानाति इति- तज्जः -उपपद तत्पुरुष स., & इतरः- the other, another (इतर-पु, इतरा-स्त्री, इतरत्-न)- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रायः (प्रायस)- अव्यय- probably, mostly, generally, गुणानाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of गुण- quality, virtue, अन्तरम् & मालतीमल्लिकामोदम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अन्तर- distinction, difference & मालतीमल्लिकामोद- fragrance of Malati and Malika (varieties of Jasmine) flowers, आमोद- fragrance, perfume, मालती च मल्लिका च- मालतीमल्लिका- द्वंद्व स., मालतीमल्लिकयोः आमोदः- मालतीमल्लिकाऽमोदः - ष. तत्पुरुष स, जानाति & वेत्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand & विद्- २ ग. प. प. to know, understand, न-no, not, घ्राणम् & लोचनम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of घ्राण- a nose & लोचन-an eye

न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
 यो वै युवाऽप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥५०॥ ---महाभा. १. १३३.११
 पाभे: बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः

येन अस्य शिरः पलितम् अस्ति, तेन (सः) स्थविरः न भवति। यः युवा अपि, अधीयानः (अस्ति), तम् वै देवाः स्थविरम् विदुः। (पाभे:- यः बालः अपि प्रजानाति, तम् देवाः---)

A person is not mature just because his head is grey-haired by (age). Even a youth, who is well read, is considered mature by honorable people.

(पाभे: Even a child, who is knowledgeable)

येन- by whom & तेन- by that- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- that, it, अस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्- he, स्थविरः, यः, युवा & अधीयानः- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of- स्थविर- aged, old, firm, steady, यद्- who, युवन्- young, youthful, अधीयान- well-reading, one studying well, one who is going over scriptures- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अधि+इ- to study, read through, learn- (इ- एति २ ग. प. प. to go, come to), शिरः & पलितम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of शिरस्- head, skull & पलित- adjctv- grey-haired, aged, old, न- no, not, भवति- happens - वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, अपि- अव्यय- even, also, and, तम् & स्थविरम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्-he & स्थविर- old, aged, वै- अव्यय- a particle of affirmation- indeed, truly, देवाः- - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of देव- God, divine person, विदुः- वर्त. तृ. पु. ब. व. of विद्- वेति वेद २ ग. प. प. to know, understand, (पाभे; यः & बालः- -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who & बाल- child, young, प्रजानाति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+ज्ञा to be well-read, learned- (ज्ञा- जानाति- जानीते - ९ ग. उ. प. to know, learn)

प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
 एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥५१॥ -महाभा. ३.२१९. १८

मानसम् दुःखम् प्रज्ञया हन्यात्। शारीरम् (दुःखम्) औषधैः (हन्यात्)। एतद् विज्ञानसामर्थ्यम् (अस्ति)। बालैः समताम् न इयात् ॥

Mental agony should be solved with wisdom. Physical indisposition should be overcome by medicines. This is the strength of knowledge. One should not equate himself with children (One should not be childish and suffer).

मानसम्, शारीरम् & दुःखम्- all in न. लि. द्वि. वि. ए. व. of मानस- pertaining or concerning to mind- (मनस्- mind, heart- न. लिं.), शारीर- pertaining to body- (शारीर- body-न. लिं.) &

दुःख- agony, pain, sorrow, प्रज्ञया- स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of प्रज्ञा- knowledge, intelligence, discretion, हन्यात् & इयात्- both र् ग. प. प. विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of हन्- हन्ति- to kill, strike & इ- एति to go, to come to, औषधैः & बालैः- तृ. वि. ब. व. of औषध- न. लिं.- herb, medicine in general & बाल- पु. लिं- child, infant, ignorant, एतद्- this & विज्ञानसामर्थम्- strength of knowledge, विज्ञान- science, knowledge, सामर्थ्य- strength- विज्ञानस्य सामर्थम्- ष. तत्पुरुष स., both in न. लि. प्र. वि. ए. व., समताम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of समता- equality, sameness, न- no, not

**मातेव रक्षति पितेव हिते नियुक्ते
कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् ।
लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिम्
किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥५२॥**

विद्या, माता इव रक्षति। (सा) पिता इव हिते नियुक्ते। (सा) कान्ता इव च अपि खेदम् अपनीय, रमयति। लक्ष्मीम् तनोति, कीर्तिम् च दिक्षु वितनोति। (सा) कल्पलता इव किम् किम् न साधयति ?

Knowledge protects one like a mother. It directs us to make good deeds like a father. It entertains like a wife, who removes one's sadness. It brings in wealth and spreads one's fame in all directions. Like a wish-granting creeper, what all things it cannot achieve?

विद्या- education, knowledge, माता (मातृ)- mother, कान्ता- wife & कल्पलता- wish-granting creeper- (कल्प- adjctv- feasible, possible, imagined, लता- creeper- या लता कल्पितम् ददाति सा- कल्पलता- बहुत्रीही स.) all in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., पिता- पु.लि. प्र. वि. ए. व. of- पितृ father, लक्ष्मीम् & कीर्तिम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of लक्ष्मी- wealth, goddess of wealth & कीर्ति- fame, इव- अव्यय- like, similar to, रक्षति, नियुक्ते, तनोति & वितनोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of रक्ष- १ ग. प. प. to protect, guard, नि+ युज्- to order, deploy, appoint, depute- (युज्- युनक्ति- युक्ते ७ ग. उ. प. to join, connect, employ), तन्- तनोति- तनुते - ८ ग. उ. प. to grant, perform, fill, stretch and वि+ तन्- to spread, stretch, रमयति- entertains, cajoles & साधयति- makes it happen or achieve- both प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of रम्- रमते १ ग. आ. प. to be pleased, delighted & साध्- साधोति ५ ग. प. प. to accomplish, finish, हिते- स. वि. ए. व. of हित- interest, good, pleasing- क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please, अपि- अव्यय- also, even, and, खेदम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of खेद- depression, dejection, sadness अपनीय- after removing, destroying- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अप+नी- (नी-नयति-ते- १ ग. उ. प. to bring, carry), & दिक्षु- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of दिश- direction, quarter of the sky, च- and, किम्- what, which, किम् किम्- what all, what-ever, न- no, not